

SAKRAMENTARZ

formularzy, rozpoczynających się modlitwami *In Vigilia Natalis Domini hora nona. Statio ad Sanctam Mariam* (2 ostatnie od *Orationes vespertinales et matutinales* oraz *Item orationes pro peccatis*); należy on do najbardziej ozdobnych s. okresu Karolingów; zastosowano w nim 3 formy pisma majuskułowego: *capitalis quadrata (elegans)*, *capitalis rustica* oraz unciąę (→ karolińskie pismo); wszystkie minuskuły pisane są złotem, podobnie jak tytuły formularzy modlitewnych, początkowe litery formuł, numery formularzy, krzyże umieszczone w tekście, słowa: *Alfa, Sanctus, Oremus* oraz podtytuły: *Ad complendum, Super oblatam, Ad vesperum, Super populum, Ad fontes, Ad crucem, Ad missam, Ad collecta*.

2. S. p o z a r z y m s k i e – 1° starogalijskie (*Missale Gothicum, Mszał z Bobbio, Missale Francorum, Missale gallicanum vetus*) – powstały między VI a VIII w. i zawierają liturgię starogalijską (→ galijski ryt); 2° celtyckie – jedynym zachowanym źródłem jest *Mszal ze Stowe* z końca VIII w. (→ iroszkocki ryt); 3° mediolańskie (→ ambroziański ryt); 4° starohiszp. (→ mozarabski ryt); 5° S. *triplez (amalgam)* z Sankt Gallen – powstały przez połączenie S. *gelazjańskiego, S. gregoriańskiego* i S. *ambroziańskiego*.

W Polsce najstarszym zachowanym iluminowanym s. jest S. *tyniecki* – liczący 235 kart (pierwszych 15 zapisanych jest po obu stronach złotymi literami na purpurze); kodeks ten pochodzi z 1. poł. XI w. i był wykonany w szkole kolońskiej (świadczą o tym zamieszczone w nim formularze na uroczystość Trzech Króli oraz świętych: Ulryka, Maurycego z towarzyszami, Eugenii z Aleksandrii, 11 000 męczenniczek, Gereona, Wiktora, Kasjusza i Florencjusza); został przywieziony do Polski prawdopodobnie przez bpa krak. Arona i pierwotnie należał do wyposażenia katedry na Wawelu, a nast. klasztoru tyńskiego, o czym świadczą supereklibrisy; 1656 został skradziony przez Szwedów, 1814 odkupił go S. Kostka Zamojski (bez oprawy) i zdeponował w Bibliotece Zamojskich w Warszawie; obecnie znajduje się w Bibliotece Narodowej.

H. Lietzmann, *Auf dem Wege zum Urgregorianum*, JLV 9 (1929) 132-138; A. Wilmar, *Auteurs spirituels et textes dévots du moyen-âge latin*, P 1932, 1971; S. Sawicka, *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du château Royal et des bibliothèques-des Zamojski à Varsovie, du Séminaire de Plock et du Chapitre de Gniezno*, Bulletin de la Société Française de Reproductions de Manuscrits à peintures 19(1938) 15-299; A. Chavasse, *Le s. gélasien (Vaticanus Reginensis 316). S. presbytéral en usage dans les titres romains au VIIe siècle, Tou 1958; tenże, Le s. gélasien du VIIIe siècle. Ses deux principales formes*, EL 73(1959) 249-299; J. Deshusses, *Le s. de Gellone dans son contexte historique*, EL 75(1961) 193-210; Martimort I; P. Sczaniecki, *Msza po staremu się odprawia*, Kr 1967, 2009; G. Gamber, *Codices liturgici latini antiquiores*, Fri 1963, 1984; O. Heiming, *Das S. triplez*, Mr 1968, 1983; Th. Klauser, *La liturgia della Chiesa occidentale*, Tn 1972; E. Lodi, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, R 1979; A. Chavasse, *Le s. dit Leonien conservé par le Veronensis LXXXV*, SE 27(1984) 151-190; tenże, *Le sanctoral et le temporal grégoriens, vers 680 distribution et origine de pièces utilisées*, R 1986; E. Palazzo, *Le moyen-âge. Des origines au XIIIe siècle*, P 1993; M. Metzger, *Les s.*, Turnhout 1994; J.W. Bogunowski, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kr 2001; M. Klöckener, LThK VIII (2006) 1455-1459; Nadolski LL 1434-1441.

Waldemar Pałęcki

SAKRAMENTARZYŚCI (łac. *sacramentarii*), przedstawiciele → reformacji, gł. szwajcarskiej, nieuznający realnej obecności Ciała i Krwi Jezusa Chrystusa w Wieczerzy Pańskiej (→ Eucharystia V A); niekiedy zw. byli spirytystami, wizjonerami lub marzycielami (→ prorocy z Zwickau). S. określano teologów protest. (m.in. U. Zwingli, J. → Kalwin) i kat. (A. → Karlstadt), którzy twierdzili, że Eucharystia jest tylko symbolem Ciała i Krwi Chrystusa; mimo licznych dysput podejmowanych przez M. → Lutra z s., zwł. Zwingliem (→ dysputa teologiczna III), nie uzyskano porozumienia w tej kwestii; kontrowersję budził także sposób przemiany postaci eucharyst.; tłumaczono ją jako transsubstancjację (→ przeistoczenie), ale też → konsubstancjację lub → impancję. Określenie s. występuje zwł. w luterzańskich księgach wyznaniowych (→ symboliczne księgi); Luter wymieniał ich m.in. w *Enchiridion. Der Kleine Katechismus, Artykułach szmalkaldzkich*

(art. 2-4 i 6) oraz *Deutsch Catechismus. Der grosse Katechismus* (cz. 4), a Ph. → Melanchton w → *Augsburskim wyznaniu wiary* (art. 22-24) i jego *Apologii* (art. 10, 22, 24); zostali także wymienieni w *Formule zgody*.

M. Kowalewski, *Mały słownik teologiczny*, Pz 1960, 335; U. Kühn, *Sakramente*, Gü 1985, 1990; H. Masson, *Dictionnaire des hérésies dans l'Eglise catholique*, P 1986 (*Słownik herezji w Kościele katolickim*, Ka 1993, 2007, 266); A.I.C. Heron, *Die Abendmahlsauffassung der reformierten Kirche. Eine kurze Dokumentation, w: Lehrverteilungen – kirchentrennung?*, Fr 1990, III 99-121; G. Wenz, *Die Sakramente nach lutherischer Lehre*, tamże 72-98; L. Ullrich, LThK VIII (2006) 1459.

Stanisław Józef Koza

SAKRAMENTKI, żeńskie instytuty zak. związane z kultem Najświętszego Sakramentu, m.in.: → adoratorki, → dominikanki, → franciszkanki, → klaryski.

1° Benedyktynki od Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu, Les Bénédictines de l'Adoration Perpétuelle du Saint Sacrement, mniszki na prawie pap., zał. 1653 w Paryżu przez C. de Bar (imię zak. Mechtylda od Najświętszego Sakramentu) w celu wynagradzania i ekspiacji za grzechy popełnione zwł. przeciw Eucharystii; pierwszy klasztor został zał. w Paryżu, a nast. w Toul (1664), Rambervillers (dep. Vosges; 1666), Nancy (1669) i Rouen (1676); 1676 uzyskały zatwierdzenie pap. Innocentego XI, a także status kongregacji wyłączanej spod władzy miejscowych bpów; w czasie rewolucji franc. wszystkie klasztory uległy kasacji, a większość mniszek wiernych konstytucjom przebywała u rodzin lub w siostrzanych klasztorach; w XIX w. nastąpił ich rozwój i powstały klasztory w Holandii, Niemczech, Szkocji i we Włoszech; po ogłoszeniu przez pap. Piusa XII konstytucji apost. → *Sponsa Christi* (1950) utworzyły federację klasztorów, zaś na mocy dekretu *Virginum prudentium* (1954) powstała konfederacja; składają uroczyste śluby, zachowują ścisłą klauzurę, klasztory są autonomiczne i tworzą federację; 1998 funkcjonowała federacja franc., niem., hol. Innocentego XI, pol. i wł.; 2010 było 580 mniszek w 42 klasztorach; do Polski sprowadziła je 1687 → Maria Kazimiera, fundując klasztor w Warszawie jako wotum za zwycięstwo Jana III Sobieskiego pod Wiedniem (1683); nast. powstały klasztory we Lwowie (1715, repatriowany 1946 do Wrocławia) i w Siedlcach (1959); 1966 zostały włączone do konfederacji;

2° s. z Bergamo, S. di Bergamo, zgromadzenie zak. na prawie pap., zał. 1882 w Bergamo przez Gertrudę Katarzynę Comensoli (kanoniz. 2008 przez pap. Benedykta XVI) i F. Spinellogo w celu ciągłej adoracji eucharyst. i miłości względem braci; zatwierdzenie na prawie diec. uzyskały 1891 od bpa Lodi G.B. Roty, a 1892 od bpa Bergamo C. Guindaniego; 1900 otrzymały zatwierdzenie konstytucji od pap. Leona XIII, zaś 1906 aprobatę Stolicy Apost.; założyły domy zak. we Włoszech oraz podjęły działalność mis. w Afryce, Chinach i Stanach Zjedn.; 1940 połączyły się ze służebnicami Najświętszego Sakramentu z Turynu; obecnie pracują we Włoszech, w Chorwacji, Ekwadorze, Brazylii, Boliwii, Kenii i Malawi; 2010 liczyły 739 sióstr w 92 domach; dom gen. w Bergamo.

3° służebnice Najświętszego Sakramentu z Paryża (→ Najświętszy Sakrament IV 2, 26°), żeńska gałąź → ejmardystów.

Un'anima eucaristica, Bergamo 1936, 1983; G. Lunardi, P. Caliani, DIP I 1255-1258, VIII 165-166 (bibliogr.); C. de Bar, *Fondation de Rouen*, Rouen 1977; V. Andral, DSAM X 885-888; G. Comensoli, *Gli scritti*, Bergamo 1981, 2000; *L'Eucaristia e missione*, Bergamo 1986; *Gesù, amarti e farti amare. L'esperienza spirituale della beata Gertrude Comensoli*, Mi 2007.

Eugeniusz Ziemann

SAKRAMENTOLOGIA, nauka o → sakramentach, zwł. ich pochodzeniu, naturze i działaniu, zamiennie nazywana teologią sakramentów; także odrębny traktat → dogmatyki obejmujący refleksję nad wszystkimi sakramentami w ogólności (*de sacramentis in genere*) oraz nad każdym sakramentem w jego specyficy (*de sacramentis in specie*).

Początkowo s. kształtowana była na podstawie przedstawienia → historii zbawienia w sakramentach jako świętych zna-